

STANOWISKO 6 WE WROCŁAWIU-PARTYNICACH W ŚWIELE MATERIAŁÓW KAMIENNYCH

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Prezentowane materiały kamienne pochodzą z badań ratowniczych stanowiska wielokulturowego nr 6 we Wrocławiu-Partynicach, prowadzonych w 1995 roku przez zespół Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Oddział we Wrocławiu.

Przekazany mi zbiór artefaktów nie spełnia wymogów stawianych zespołom zwartym. Wynika to z wielokulturowego charakteru stanowiska. W toku badań wykopaliskowych zarejestrowano wiele faz osadnictwa, począwszy od młodszej epoki kamienia (kultura pucharów lejkowatych) i wczesnego okresu epoki brązu (kultura unietycka), poprzez rozwiniętą epokę brązu – okres halsztacki (kultura łużycka), okres lateński (kultury: pomorska i lateńska), wczesne i późne średniowiecze – po okres nowożytny, a dodatkowo, na północnych peryferiach stanowiska odsłonięto rowy strzeleckie z okresu II wojny światowej (Kosicki 1996). Już w fazie gabinetowego opracowywania materiałów zidentyfikowano zabytki wiążące się z osadnictwem kultury lendzielsko-polgarskiej oraz kultury ceramiki sznurowej (Kulczycka-Leciejewiczowa – w niniejszym tomie).

Tak wielkie nagromadzenie relikwii działalności ludzkiej na powierzchni nieco ponad 1 ha powodować musi poważne konsekwencje dla stratygrafii i mechaniczne mieszanie się różnowiekowych materiałów. Oczywiście najbardziej narażone na zakłócenia są nawarstwienia najstarsze, stąd też zdecydowana większość materiałów kamiennych odkryta została na wtórnym złożu. Podstawowe informacje na temat pozycji stratygraficznej poszczególnych elementów zbioru zaczerpnięte zostały z danych zamieszczonych na metrykach zabytków, a także z inwentarza polowego zabytków. Ich uzupełnienie stanowią obserwacje terenowe autorów badań oraz wstępne wyniki klasyfikacji kulturowo-chronologicznej dokonanej przez nich.

W opracowaniu nie będą omawiane wszystkie kategorie zabytków kamiennych, a jedynie te, które na podstawie przesłanek stratygraficznych, bądź też formalno-typologicznych, przyporządkować można epoce kamienia lub wczesnemu okresowi epoki brązu. Przedmiotem zainteresowania będą zatem artefakty związane z przemysłem łupanym oraz zaledwie 2 makrolityczne narzędzia kamienne. Pozostałe formy, takie jak np. ośki, zostaną zaprezentowane na innych stronicach niniejszej publikacji.

Zbiór zabytków związanych z przemysłem krzemieniarskim obejmuje 174 artefakty. Spośród nich tylko nieliczne wystąpiły w zespołach zwartych; w dwóch wypadkach były to obiekty kultury pucharów lejkowatych (nr 111 – 4 artefakty, nr 17 – 2 artefakty), a w sześciu – kultury unietyckiej (nr 287, 349, 436, 525, 538, 641). W obiektach ostatniej z wymienionych kultur wystąpiły jedynie pojedyncze zabytki (łącznie 9 sztuk). Pozostałe pochodzą z obiektów wczesnośredniowiecznych, z obiektów o nieustalonej chronologii (pradzieje), i o inwentarzach różnowiekowych, lub też zostały odkryte podczas doczyszczania powierzchni wykopu. W tej sytuacji nie jest możliwe przeprowadzenie pełnej analizy odkrytych materiałów, a niektóre wnioski i ustalenia muszą być opatrzone znakiem zapytania. W szczególności uwaga ta dotyczy klasyfikacji przemysłowej zabytków, zwłaszcza tych, które nie mają bardziej dystyngtywnych cech diagnostycznych.

Pomimo swoich ułomności nie jest to zbiór pozbawiony walorów poznawczych. W niektórych aspektach jego wartość jest nawet znaczna, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę zauważalny na Dolnym Śląsku niedostatek publikowanych materiałów źródłowych dotyczących krzemieniarstwa neolitycznego i z wczesnego okresu epoki brązu. Nie ulega jednak wątpliwości, że pod względem chronologicznym i kulturowym stanowią one dość urozmaiconą mozaikę.

MATERIAŁY

Jednym z walorów prezentowanego tu inwentarza jest jego zróżnicowanie pod względem surowcowym. Dotychczasowe rozpoznanie inwentarzy neolitycznych na Dolnym Śląsku ujawnia zaznaczające się preferencje w zakresie doboru surowca do produkcji krzemieniarskiej, co wraz z charakterystycznymi cechami technologicznymi i typologicznymi daje pewne możliwości wnioskowania na temat przynależności kulturowej materiałów przemieszanych (por. np. Wojciechowski 1972; 1988; Pawlikowski 1981; Lech 1981; 1985; 1986; Balcer 1982; Burdukiewicz 1982; Bronowicki, Wojciechowski 1993; Bronowicki 1998). Struktura surowcowa zbioru zestawiona została w tabeli 1.

Zbiór materiałów krzemieniarskich podzielono na 4 podstawowe grupy inwentarzowe. Podział ten w znacznej mierze nawiązuje do zasad klasyfikacji przedstawionych przez A. Dzieduszycką-Machnikową i J. Lecha (1976), jednak wprowadzono doń poważne

Tabela 1

Rodzaj surowca	Liczba okazów	%
Krzemień narzutowy bałtycki	162	93,10
Krzemień jurajski podkrakowski	5	2,87
Krzemień czekoladowy	1	0,58
Krzemień wołyński (?)	1	0,58
Chalcedon lub opal	1	0,58
Nieokreślony (przepalony)	4	2,29
Razem	174	100

zmiany wynikające z potrzeby klasyfikacji materiałów różnokulturowych i do tego w większości pochodzących z inwentarzy przemieszanych. W szczególności wyodrębniono łuszczenie, jako osobną II grupę inwentarzową. Podstawę jej wyodrębnienia stanowi brak możliwości jednoznacznego rozstrzygnięcia, czy dany okaz jest rdzeniem, czy też narzędziem funkcjonalnym. Dlatego, idąc w ślad propozycji J. Kopacza i P. Valde-Nowaka (1987), uznano za zasadne wydzielenie łuszczeni w formie osobnej grupy inwentarzowej. Utworzono również III grupę inwentarzową, która skupia półsurowiec i odpady, a więc: okruchy przemysłowe, wióry, odłupki i łuszczeni – łącznie. Ogólna struktura zbioru przedstawia się następująco:

Jak wynika z tabeli 2 – I grupa inwentarzowa jest reprezentowana przez 7 zabytków. Wszystkie wykonano z krzemienia narzutowego bałtyckiego. Wśród nich wyróżniono: 1 podstożkowy rdzeń jednopiętowy wiórowy z piętą zaprawioną, z odłupnią usytuowaną na szerszym boku i widocznymi śladami zaprawy jednego z boków (ryc. 3: 1); 1 deskowato zachowany, silnie wykorzystany rdzeń jednopiętowy wiórowo – odłupkowy z piętą krawędziową, pozbawiony w zasadzie śladów

bardziej zaawansowanej zaprawy (ryc. 3: 2) oraz 5 mikrolitycznych rdzeni ze zmienioną orientacją. Spośród nich 3 okazy to formy silnie wykorzystane, które służyły do pozyskiwania półsurowca zarówno wiórowego, jak i odłupkowego (ryc. 6: 4, 6-7), natomiast 2 – wyłącznie odłupkowego (ryc. 5: 4; ryc. 6: 5).

Niestety tylko 1 rdzeń znaleziony został w zespole zwartym, konkretnie w obiekcie nr 538A, związanym z osadą ludności kultury unietyckiej. Jest to okaz odłupkowy o wielokrotnie zmienianej orientacji (wielopiętowy), eksploatowany za pomocą twardego tłuczka (ryc. 5: 4). Pomimo braku bardziej czytelnych cech diagnostycznych, na podstawie wspomnianego kontekstu ceramicznego, zabytek ten wiązać można z wytwórczością krzemieniarską z początków epoki brązu.

Ocena przynależności chronologiczno-kulturowej pozostałych rdzeni możliwa jest jedynie poprzez analizę ich cech formalnych i typologicznych. Obie formy jednopiętowe (ryc. 3: 1-2) niewątpliwie związane są z krzemieniarstwem ludów neolitycznych. Jakkolwiek silnie wykorzystane, zachowały stosunkowo duże rozmiary, pozwalające określić je jako służące do produkcji regularnego półsurowca wiórowego o charakterze

Tabela 2

Grupy inwentarzowe	Liczba okazów	%
I grupa: rdzenie	7	4,02
II grupa: łuszczenie	10	5,75
III grupa: półsurowiec i odpady	104	59,77
IV grupa: narzędzia	53	30,46
Razem	174	100

mediolitycznym. Rdzenie tego typu były wykorzystywane najpowszechniej w środkowym i w starszej części młodszego neolitu, szczególnie przez ugrupowania kultury pucharów lejkowatych (KPL). Biorąc pod uwagę proporcje charakterystycznych narzędzi tej kultury odkrytych na stanowisku, skłonny byłbym sądzić, że oba omawiane rdzenie należy łączyć z krzemieniarstwem KPL.

Inaczej musi wypaść ocena rdzeni ze zmienioną orientacją, zwłaszcza tych, które służyły do produkcji mikrolitycznego półsurowca wiórowego i odłupkowego (ryc. 6: 4, 6-7). Oczywiście formy tego typu występują w materiałach neolitycznych, ale w swojej masie tworzą jeden z najbardziej charakterystycznych składników inwentarzy kultur środkowej epoki kamienia. W zbiorze pochodzącym z omawianego stanowiska rdzenie te, wraz z kilkoma okazami półsurowca i narzędzi, wydają się tworzyć wyodrębniającą się, osobną jakość.

II grupa inwentarzowa – „łuszcznie” – skupia 10 okazów, z których żaden nie został znaleziony w zespole zwartym. Wszystkie łuszcznie wykonano z narzutowego krzemienia bałtyckiego. Wyróżniono 5 łuszczni dwubiegunowych dwustronnych; odznaczają się one krawędziowymi biegunami (piętami) i ogólnie soczewkowatym przekrojem poprzecznym (ryc. 6: 2-3, 8-9). Na uwagę zasługuje szczególnie jeden z zabytków, który wykonano z niewielkiego „konwencjonalnego” odłupka (ryc. 6: 9). Oprócz dwubiegunowych wyróżniono także 2 łuszcznie czterobiegunowe, z których jeden, nieznacznie uszkodzony, odznacza się ściankowym biegunem (ryc. 6: 1). W zbiorze znalazły się również 3 fragmenty łuszczni, trudnych do zaklasyfikowania ze względu na poważne uszkodzenie.

Formy łuszczniowe nie są zbyt czułe pod względem kulturowym, mają natomiast pewne znaczenie dla ustaleń chronologicznych. Upowszechniają się one zasadniczo w środkowym neolicie i stanowią zapowiedź tzw. krzemieniarstwa schyłkowego. Na Dolnym Śląsku są stałym składnikiem inwentarzy, począwszy od kultury pucharów lejkowatych (np. Balcer 1982; Lech 1997; Bronowicki 1997); licznie występują również w inwentarzach kultury unietyckiej (przygotowywane przez autora do druku materiały z badań dr I. Lasak z osady w Radłowicach). Uwzględniając realia omawianego stanowiska, wydaje się, że łuszcznie należy łączyć z osadnictwem kultur: pucharów lejkowatych oraz unietyckiej.

III grupa inwentarzowa – „półsurowiec i odpady” skupia 104 okazy. Wśród nich wyróżniono: 34 wióry i ich fragmenty, 50 odłupków i ich fragmentów oraz 20 łuszczyk. Niemal wszystkie okazy wykonane zostały z narzutowego krzemienia bałtyckiego; tylko 1 wiór (ryc. 2: 6) i 1 odłupek sporządzono z krzemienia jurajskiego podkrakowskiego.

Omawiana grupa wytworów jest szczególnie trudna do analizy, niemniej warto zwrócić uwagę na kilka charakterystycznych cech. Wśród wiórów, niestety w więk-

szości zachowanych jako fragmenty, wyraźnie wydziela się grupa kilku okazów bardzo smukłych, odznaczających się szczególnie regularnymi proporcjami (ryc. 2: 4-6). Odbijane one były od umiarkowanie mediolitycznych rdzeni jednopiętowych lub ze zmienioną orientacją, jakich nie ma w inwentarzu pochodzącym ze stanowiska. Zabytki te najlepiej odpowiadają standardom krzemieniarstwa ludów kręgu naddunajskiego. Jak już wyżej wspomniano, istnieje również grupa kilku okazów półsurowca wiórowego ściśle odpowiadająca mikrolitycznym formom rdzeni ze zmienioną orientacją.

Wśród odłupków uwagę zwracają 2 okazy odbite od gladzonych siekier krzemiennych, wykonanych z krzemienia narzutowego bałtyckiego (ryc. 3: 5-6). Przynajmniej w jednym przypadku można powiedzieć, że odłuppek odbito od siekiery czworościennej, gdyż zachował się fragment jednego z boków (ryc. 3: 6). Oba zabytki skłonny byłbym wiązać z wytwórczością KPL.

Stosunkowo liczną grupę zabytków, bo złożoną z 53 egzemplarzy, tworzą zróżnicowane typologicznie, technologicznie, a także surowcowo narzędzia.

Odkryto 5 okazów drapaczy wykonanych wyłącznie z krzemienia narzutowego. Wyróżniono wśród nich: 2 drapacze odłupkowe z drapiskami usytuowanymi na boku, tzw. zgrzeblowate (ryc. 7: 2, 11), 2 drapacze odłupkowe, z których 1 jest okazem poprzecznym zakolonym (ryc. 7: 1), a drugi skośnym (ryc. 7: 3) oraz 1 drapacz wiórowy poprzeczny z drapiskiem nieznacznie zakolonym (ryc. 2: 3).

Opisane formy nie są specjalnie czułe pod względem chronologicznym, niemniej wydaje się, że drapacze wiórowe poprzeczne są bardziej charakterystyczne dla krzemieniarstwa naddunajskiego, natomiast zbliżone formy odłupkowe poprzeczne i skośne są najpowszechniejsze w inwentarzach mezolitycznych.

Rylce reprezentowane są zaledwie przez 1 okaz. Jest nim rylce klinowate boczne kombinowane z narzędziem wnekowym (ryc. 2: 7). Rylce, a zwłaszcza łamańce znane są przede wszystkim z wielu inwentarzy kultur naddunajskich (np. Balcer 1983, s. 66, 91, 108). Natomiast w materiałach KPL narzędzia te występują bardzo rzadko i są mało wyraziste.

W zbiorze wyróżniono 2 półtylcza. Jeden z nich to okaz z półtylcem skośnym wykonany najprawdopodobniej z wióra z krzemienia jurajskiego podkrakowskiego (ryc. 2: 1). Drugi zabytek to półtylczak trapezowato zdwojony wykonany z wióra z krzemienia czekoladowego (ryc. 2: 2). Zarówno pod względem typologicznym, technologicznym (smukły półsurowiec wiórowy; wiór z krzemienia czekoladowego odbito od rdzenia ze zmienioną orientacją), jak i surowcowym, oba zabytki najbardziej odpowiadają analogicznym formom znanym w inwentarzach kultur naddunajskich (np. Balcer 1983; Kozłowski, Kozłowski 1977, s. 261, 272). Półtylcza ze skośnym półtylcem są charakterystyczne

również dla grupy śląsko-morawskiej KPL (Balcer 1983, s. 164), jednak w odróżnieniu od zabytków naddunajskich produkowane były z półsurowca wyraźnie bardziej masywnego. Do tego dodać można, że nie są znane w KPL półtylczaki z surowców innych jak krzemień narzutowy. W dolnośląskich inwentarzach KPL nie występuje ponadto surowiec czekoladowy, a wykonana z tego surowca forma typologiczna (zdwojony półtylczak) jest tradycji pucharowej całkowicie obca. Z powyższych powodów uważam, że oba półtylczaki należy wiązać z osadnictwem kultur naddunajskich.

Stosunkowo najbardziej dystynktywnymi cechami odznaczają się 4 stwierdzone w materiale wiórowce. Trzy z nich wykonano z krzemienia narzutowego bałtyckiego, a 1 najprawdopodobniej z krzemienia jurajskiego podkrakowskiego. Wszystkie formy wykonano z masywnego, mediolitycznego półsurowca wiórowego. Dwa okazy zachowały się w niewielkich przypiętkowych fragmentach, oba też użytkowane były jako elementy sierpów. Jeden z nich nosi ślady wielokrotnych napraw, które spowodowały wydatne zwężenie pierwotnej formy i częściowo zniszczyły ślady użytkowania żniwnego (ryc. 3: 8). W przypadku drugiego okazu (ryc. 3: 4) nie ma pewności, czy był on sierpakiem, czy też sierpcem, jednak znaczna zachowana szerokość wskazuje, iż mógł on funkcjonować samodzielnie. Dwa wiórowce zachowane są niemal w całości (ryc. 3: 9), z tym że jeden z nich ma uszkodzony wierzchołek (ryc. 3: 11). Obie formy wykonano z wiórów pochodzących z wczesnej fazy eksploatacji rdzeni jednopiętowych, w związku z tym mają zachowane powierzchnie korowe. Najprawdopodobniej obie formy reprezentują typ z drapaczowatym zakończeniem wierzchołka i są formami pierwotnymi, tzn. nie były poddawane przeróbkom.

Wiórowce są narzędziami szczególnie charakterystycznymi dla krzemieniarstwa KPL, nie tylko w grupie śląsko-morawskiej (np. Balcer 1983, s. 164). Często też, zwłaszcza na tzw. osadach użytkowników stanowią one podstawowy typ narzędzia (np. Bronowicki 1998). Prezentowane tu wiórowce, pod względem wszystkich podstawowych cech, odpowiadają tego rodzaju zabytkom KPL. Ponadto jeden z okazów wystąpił w jamie III wraz z ceramiką KPL. Ciekawostką stanowi surowiec, z którego wyprodukowano jedno z narzędzi (ryc. 3: 9). Krzemień jurajski podkrakowski w inwentarzach KPL na Dolnym Śląsku jest surowcem bardzo rzadkim; ostatnio jednak zidentyfikowano go na kilku stanowiskach, m.in. w Strachowie (Lech 1997), w Chociwelu, stan. 1 (Bronowicki 1998) oraz na osadzie Bielawa 12-Piława Dolna 13 (Bronowicki 1997). Nie jest wykluczone, że surowiec jurajski sporadycznie trafiał do osad dolnośląskich, podobnie jak krzemień świeciechowski (Bronowicki, Wojciechowski 1993). Na marginesie tych rozważań warto dodać, że chodzi tutaj o surowiec jurajski odmienny niż najczęściej spotykany

w materiałach kultur naddunajskich, w tym również z Partynic. Jest to surowiec barwy miodowej, charakteryzujący się grubą korą, występowaniem podobnej grubości białej warstewki pod korą oraz licznymi wytrąceniami petrosileksowymi w strukturze.

Wśród narzędzi wyróżniono także 3 przekłuwacze, w tym 2 wiertniki. Za bardziej charakterystyczne uznać można wiertniki (ryc. 3: 3), które częściej występują w materiałach KPL.

Największą grupę wśród narzędzi stanowią narzędzia funkcjonalne, czyli wióry i odłupki mikrołuskane i retuszowane. Jest to grupa silnie zróżnicowana pod względem rodzaju i usytuowania retuszu. Z ciekawszych zabytków warto wymienić uszkodzony odłupek retuszowany z krzemienia wołyńskiego? (ryc. 3: 10). Odłupek uzyskany został z dużego, masywnego odłupka (zachowana powierzchnia pozytywna na stronie górnej), być może z kolei odbitego od siekiery. Surowiec wołyński sporadycznie spotykany jest na Dolnym Śląsku w kontekście materiałów KPL (Lech 1997, Bronowicki 1997).

Niewątpliwie jednym z najciekawszych zabytków jest grocik sercowaty wykonany z chalcedonu lub opalu (ryc. 5: 1). Jest to okaz smukły z nieznacznie uszkodzonym wierzchołkiem. Reprezentuje typ z bokami lekko wypukłymi, z wyraźnie wklęsłą wnęką zbliżoną kształtem do prostokąta oraz nieznacznie asymetrycznymi skrzydełkami. Zabytek retuszowany jest retuszem płaskim dwustronnym, przy wierzchołku pokrywającym całe powierzchnie szerszych ścianek, co praktycznie uniemożliwia określenie rodzaju użytego półsurowca. Tego rodzaju formy nie mają analogii w inwentarzach kultur neolitycznych na Dolnym Śląsku. Podobnie trudno jest takie analogie dostrzec w polskich materiałach kultury unietyckiej, choć oczywiście grociki sercowate tej kultury są znane (np. Sarnowska 1969, s. 62; Lasak 1988, s. 76). Prezentowany okaz poprzez swoją formę oraz surowiec najbliższy jest grocikom znanym ze stanowisk kultur wczesnego okresu epoki brązu w zachodniej Słowacji i na Morawach, np. z grobów grupy nitrańskiej (Valde-Nowak 1988). Stąd też skłonny jestem przypuszczać, że zabytek jest południowym importem w materiale kultury unietyckiej.

Innym zabytkiem, który należy wiązać z osadnictwem wczesnobrązowym, jest narzędzie nożowate, użytkowane jako jeden z segmentów (wkładka) sierpu (ryc. 5: 2). Okaz, wykonany z masywnej łuszczyki, charakteryzuje się soczewkowatym przekrojem poprzecznym oraz dwustronnym, piłkowatym retuszem jednego z boków. Analogiczne segmenty odkryte zostały na osadzie kultury unietyckiej w Radłowicach pod Wrocławiem (przygotowywane przez autora do druku materiały z badań dr I. Lasak). Zbliżoną formę, tzn. narzędzia nożowatego, ale niewykorzystywanego już jako wkładka sierpową, prezentuje zabytek zilustrowany na ryc. 5: 3. Na uwagę zasługuje fakt, że znaleziono go w obiek-

cie wypełnionym materiałami ceramicznymi kultury unietyckiej (obiekt 538A).

Makrolityczne narzędzia kamienne reprezentowane są przez dwie formy. Pierwsza z nich to kulisty rozcieracz kamienny. Nie odznacza się on szczególnie charakterystycznymi cechami; podobne narzędzia można znaleźć na stanowiskach datowanych od neolitu niemal po średniowiecze, jednak kontekst, w jakim zabytek został odkryty, wskazuje, że wiąże się on z osadnictwem kultury pucharów lejkowatych.

Drugie z makrolitycznych narzędzi kamiennych to topór. Odznacza się on najogólniej łódkowatym kształtem, spłaszczonymi stronami wierzchnią i spodnią oraz wyraźnie „opadającym” ostrzem. Typologicznie zabytek odpowiada formom o zarysie pięciobocznym ze słabo wydzieloną partią obucha. Otwór umieszczony jest bliżej płaszczyzny płasko ściętego obucha. Zabytek wykonany został z masywnej, zielonkawej skały skrytokrystalicznej. Forma wskazuje na raczej młodszy okres rozwoju kultury ceramiki sznurowej.

PRÓBA PODSUMOWANIA

Pomimo oczywistych mankamentów zbioru wynikających z faktu zalegania materiałów na wtórnym złożu, można pokusić się o próbę ich ogólnej klasyfikacji kulturowo-chronologicznej i prześledzenie sekwencji zasiedlenia stanowiska widzianych przez pryzmat wytwórczości kamieniarskiej.

Jak się wydaje, pierwsza faza zasiedlenia stanowiska może być związana z pobytem grupy ludności zbieracko-łowieckiej w mezolicie. Jakkolwiek liczba zabytków poświadczająca ten pobyt jest bardzo skromna, to jednak dość charakterystyczna. Zaliczyłbym do nich przede wszystkim kilka okazów mikrolitycznych rdzeni wiórowo-odłupkowych, pewną liczbę odpowiadającego im półsurowca, a także drobne drapacze odłupkowe (ryc. 7: 1, 3).

Teza o penetracji grup ludności mezolitycznej w dorzeczu Ślęzy może wydać się ryzykowna. Jeszcze do ostatnich lat uważało się, że obszary czarnoziemne Równiny Wrocławskiej były konsekwentnie omijane jako niespełniające podstawowego standardu edaficznego łowców i zbieraczy (np. Bagniewski 1979, s. 72). Niemniej już w okresie międzywojennym natrafiano tu sporadycznie na zabytki mezolityczne; tak było np. w Żernikach Wielkich, gm. Żórawina, gdzie odkryto stosunkowo liczne artefakty krzemienne, w tym kilka zbrojników odpowiadających typologicznie formom kultury komornickiej (Zotz 1936, ryc. 8). Kwestia obecności osadnictwa mezolitycznego na tym terenie została ostatecznie rozstrzygnięta w wyniku badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1998 roku na stanowisku Ślęza 12, gm. Kobierzyce (Gediga 1999, s. 551). Odkryta tu została, niestety silnie zniszczona, krzemienica kultury komornickiej (Bronowicki, Bobak 2000).

W tym miejscu warto podkreślić, że stanowiska Ślęza 12 i Partynice 6 dzieli dystans zaledwie ok. 1 km; oba zlokalizowane są też na piaszczystych wyniesieniach lewo-brzeżnej terasy nadzalewowej Ślęzy. Biorąc pod uwagę wszystkie przesłanki, można chyba obecnie zaryzykować twierdzenie o pobycie grupy ludności mezolitycznej w Partynicach.

Kolejny etap zasiedlenia stanowiska wiąże się z osadnictwem ludności kręgu naddunajskiego, konkretnie grupy jordanowskiej kultury lendzielsko-polgarskiej (Kulczycka-Leciejewiczowa – w niniejszym tomie). Wytwory kamienne, które można by łączyć z tym etapem, są bardzo nieliczne (ryc. 2). Całkowicie brakuje wśród nich rdzeni, narzędzia reprezentowane są przez zaledwie 2 półtylczaki i 1 rylec, przy czym nie jest jasne, czy zdwojony półtylczak wykonany z krzemienia czekoladowego wolno łączyć z krzemieniarstwem ludności jordanowskiej. Zarówno surowiec, jak i forma zabytku wydają się wskazywać na możliwość penetracji stanowiska już w rozwiniętych fazach kultury ceramiki wstęgowej rytej. Niestety, na potwierdzenie tej hipotezy brakuje kontekstu ceramicznego.

Kolejnym, tym razem lepiej udokumentowanym w formie obiektów nieruchomych i ceramiki, etapem zasiedlenia stanowiska jest osada ludności kultury pucharów lejkowatych. Z tym etapem wiąże się najprawdopodobniej większość artefaktów krzemiennych. Jako bardziej charakterystyczne wymienić można: rdzenie, wiórowce, wiertniki, fragmenty siekier krzemiennych (2 odłupki odbite od siekier), a także część półsurowca wiórowego i odłupków (ryc. 3). Zapewne też z KPL wiązać można odłupkę retuszowaną z krzemienia wołyńskiego oraz część łuszczeni i łuszczyk.

Sekwencję osadnictwa neolitycznego na stanowisku zamyka obozowisko ludności kultury ceramiki sznurowej. Niestety, na obecnym etapie znajomości krzemieniarstwa tej kultury w szerokim zasięgu terytorialnym nie jest możliwe określenie, czy i jaki jest udział drobnych wytworów krzemiennych KCS w całości inwentarza z Partynic. Jedynym zabytkiem, który bez wątpienia należy do KCS, jest kamienny toporek, najbardziej charakterystyczny dla późnych faz jej rozwoju (ryc. 4).

Dość dobrze udokumentowana obiektami i ceramiką jest osada ludności kultury unietyckiej z wczesnego okresu epoki brązu (Butent-Stefaniak – w niniejszym tomie). Jakkolwiek zabytki krzemienne tej kultury nie są licznie reprezentowane (ryc. 5), to jednak niezwykle istotny wydaje się fakt, że część z nich znaleziona została w obiektach. Na szczególną uwagę zasługują 2 narzędzia nożowate, a także grocik sercowaty.

Na obecnym etapie badań nad tzw. krzemieniarstwem schyłkowym nie jest możliwa odpowiedź na pytanie, czy w materiale znalazły się również zabytki krzemienne pochodzące z okresów młodszych niż wczesny okres epoki brązu. W przekonaniu autora jeśli takie są, to bez wątpienia stanowią znikomy odsetek zbioru.

LITERATURA

- Bagniewski Z.
1979 *Spoločności myśliwsko-rybackie w okresie od IX do III tysiąclecia p.n.e. na terenie Polski południowo-zachodniej*. Wrocław.
- Balcer B.
1983 *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Bronowicki J.
1997 *Neolit i wczesny okres epoki brązu w Sudetach polskich* (maszynopis rozprawy doktorskiej w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego).
1998 *Materiały krzemienne z osad kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor z Chociwela, stan. 1*, „Studia Archeologiczne”, t. 30, s. 169-178.
- Bronowicki J., Bobak D.
2000 *Ślęza stan. 12. Studium osadnictwa z epoki kamienia w aspekcie wytwórczości krzemieniarskiej i kamieniarskiej* (maszynopis opracowania w archiwum IAE PAN Oddział we Wrocławiu).
- Bronowicki J., Wojciechowski W.
1993 *Przyczynek do znajomości importu krzemienia świeciechowskiego na Dolnym Śląsku*, „Studia Archeologiczne”, t. 24, s. 57-66.
- Burdukiewicz J.M.
1982 *Obróbka krzemienia w osadzie kultury lendzielskiej z Zarzycy*, „Silesia Antiqua”, t. 24, s. 46-56.
1994 *Siekiera z krzemienia pasiastego ze Skokowej k. Wrocławia*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 35, s. 53-56.
- Dzieduszycka-Machnikowa A., Lech J.
1976 *Neolityczne zespoły pracowniane z kopalni krzemienia w Sąspowie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Gediga B.
1999 *Ratownicze badania wykopaliskowe na trasie budowy autostrady A-4 (woj. opolskie i wrocławskie) w 1998 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 51, s. 547-557.
- Kopacz J., Valde-Nowak P.
1987 *Episzurowy przykarski krąg kulturowy w świetle materiałów kamiennych*, „Archeologia Polski”, t. 32, s. 55-90.
- Kosicki A.
1996 *Wstępne wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych we Wrocławiu na Partynicach, stan. 6/79*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 38, s. 387-390.
- Kozłowski J.K., Kozłowski S.K.
1977 *Epoka kamienia na ziemiach polskich*, Warszawa.
- Lasak I.
1988 *Cmentarzysko ludności kultury unietyckiej w Przecławicach*, „Studia Archeologiczne”, t. 18.
- Lech J.
1985 *Najstarszy przemysł krzemienisty wspólnoty wczesnorolniczych w dorzeczu Odry. Materiały kultury ceramiki wstęgowej rylej z Gniechowic i Starego Zamku*, „Silesia Antiqua”, t. 27, s. 69-81.
1986 *Przemysł krzemienisty społeczności jordanowskiej z Tyńca Małego, gm. Kobierzyce*, „Silesia Antiqua”, t. 28, s. 74-90.
1997 *Materiały krzemienne z osad społeczności wczesnorolniczych w Strachowie, woj. Wrocław*, Aneks [w:] Kulczycka-Leciejewiczowa A., „Strachów. Osiedla neolitycznych rolników na Śląsku”, Wrocław, s. 229-265.
- Sarnowska W.
1969 *Kultura unietycka w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Valde-Nowak P.
1988 *Zabytki kamienne w grobach grupy nitrzańskiej*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 27, s. 31-59.
- Wojciechowski W.
1972 *Contacts of Lower Silesia with some Regions of West Slovakia and Hungary in the Late Neolithic and Eneolithic Age*, „Archaeologia Polona”, t. 13, s. 262-278.
- Zotz L.
1936 *Neue steinzeitliche Kulturbeziehungen in Mittelschlesien. Steinzeitfund von Gross Sürding*, Kr. Breslau, „Altschlesien”, t. 6, s. 39-63.